

DIAHRONA POMENSKA STABILNOST NEKATERIH NAJSTAREJŠIH SLOVENSКИH PRAVNIH IZRAZOV IN PERFORMATIV

Prispevek najprej opiše pomen starih domačih diahrono pomensko stabilnih pravnih izrazov kot vira za preučevanje poimenovanih realij, in sicer na primeru najstarejših zabeležb članov besedne družine *soditi*, zbranih ob sistematičnem pregledu najstarejših virov v slovenskem jeziku (Brižinski spomeniki, srednjeveški rokopisi, Dalmatinova Biblija in najstarejši večjezični slovarji, ki so upoštevali tudi slovenski jezik). Osrednji del prispevka odgovarja na vprašanje, kako in zakaj so se nekateri stari pravni izrazi lahko ohranili pomensko stabilni do danes. Predstavljen je tudi predlog sheme najstarejših domačih poimenovanj za paradigmatična dejanja in vloge v sodnem postopku. Oblikovani sta dve sklepni ugotovitvi. Prva je, da so sodni zbori srednjeveških in novoveških avtonomnih skupnosti predstavljali tisto stabilno pomenotvorno okolje, v okviru katerega so se ob daleč prevladujoči ustni pravni komunikaciji lahko nekateri pravnorelevantni izrazi celo naravno terminologizirali. Druga ugotovitev, ki je predstavljena v obliki hipoteze za nadaljnje interdisciplinarno raziskovanje, pa je, da so se tako dolgo kot pomensko relativno stabilni verjetno lažje ohranili tisti performativni in zatrjevalni izreki, ki so bili kot pravna in hkrati govorna dejanja nujni za ustno pravno komunikacijo in ki so še danes nepogrešljivi pri ustni sodni obravnavi, pa tudi pri ustnem sklepanju pogodb.

jezik, pravo, zgodovina, sodni postopek, pravno izrazje, Brižinski spomeniki, teorija govornih dejanj, ustna komunikacija, performativ, performativno pravo

In the first part of the article, the value of the old vernacular semantically stable legal lexica as the historical source for studying the realia with which it is named is described and illustrated with the example of the oldest recordings of the lexical items pertaining to the word family *soditi*, gathered systematically from the oldest sources in Slovene (the Freising Manuscripts, Middle Age manuscripts in Slovene, Dalmatin's Bible and from the old multilingual dictionaries that included Slovene). The main research question, i.e. how it was at all possible for some of the oldest vernacular legal lexis to have remained relatively semantically stable until today, is elaborated in the second part. In continuation, suggestions for the oldest reconstructed vernacular namings for paradigmatic legal acts and roles in a court procedure are introduced in diagrammatic form. Two conclusions are drawn. First, the court gatherings of the medieval and early modern autonomous communities are to be identified as the stable semantic environment for the construction of legally relevant meanings, within which, and thanks to the overwhelmingly oral communication (embedded in what some scholars call *performative law*), some of the old legally relevant lexica could even have undergone a process of terminologisation. Second, and still in the form of a hypothesis for future interdisciplinary research, it is concluded that from among different legally relevant vernacular lexica, it has been those performatives and constitutives that have remained semantically stable, which in their

concurrent role as speech *and* legal acts were inherent to oral legal communication and which are indispensable in any oral court procedure or forming of an oral agreement even today.

language, law, history, court procedure, legal terms, Freising Manuscripts, speech act theory, oral communication, performative, performative law

1 Historiat raziskovanja: stari domači pravni izrazi kot vir za preučevanje poimenovanih realij

1.1 Moji viri so na prvi pogled skromni. To, s čimer razpolagam in kar obravnavam kot osnovni zgodovinski vir, je dobršna bera starih domačih pravno-relevantnih izrazov in njihovih besednih družin, pa zelo malo njihovih sobesedil, ki *niso* slovarska gesla. Morda je takšen izbor in nabor virov za koga nenavaden: pravniki in zgodovinarji s(m)o namreč navajeni kot o svojih virih govoriti o listinah, o celih besedilih. Teh pa za zgodnja obdobja skorajda ni. Kljub temu moram poudariti, da so spoznanja primerjalnega zgodovinskega jezikoslovja že dolgo tudi dogmatično vključena med spoznavne metode in vire pravne zgodovine (Vilfan 1961: 25–28, Škrubej 2002: 20–24).

1.2 Tudi sama sem se s preučevanjem starega domačega pravnega izrazja začela najprej ukvarjati zaradi tega, ker sem želela izvedeti, z upoštevanjem katerih jezikoslovnih in pravnozgodovinskih metod mi stari domači pravni izrazi lahko povedo kaj (in če sploh kaj) o realijah, ki so jih poimenovali. Še posebej me je zanimalo, na kakšne načine je lahko tak vir relevanten za spoznavanje institutov arhaičnega prava Slovanov v vzhodnih Alpah, pa tudi tistih izpred historične dobe. Zanimalo me je torej, kaj mi stara poimenovanja lahko povedo o svojih denotatih, o svojih predmetnih vsebinah. Takšno raziskovanje pa je vedno zelo občutljivo in tvegano, saj zahteva poznavanje metod različnih disciplin, načine povezovanja njihovih rezultatov in zlasti poznavanje meja še možnih sklepanj na osnovi jezikovnega gradiva (Škrubej 2002: 98–103, Schmidt Wiegand: 1981).

Čez čas me je nov pogled na zbrano jezikovno gradivo pripravil do drugačne vrste spraševanj in prav ta so v jedru tega prispevka. Kljub temu bom najprej predstavila, iz katerih virov in literature sem v začetku črpala jezikovno gradivo, kako sem ga organizirala in zakaj. Na ta način bom tudi lažje razložila, kaj pojmem kot *diahrono pomenska stabilnost*, in zlasti, kateri časovni razpon upoštevam.

1.3 Jezikovno gradivo sem zbirala po vnaprej določenih kriterijih, opredelila pa sem tudi stopnje verjetnosti rekonstrukcije in s tem sklepanja o konkretnem denotatu, realiji.

Verjetnost, da so *sámo* poimenovanje poznali že v arhaičnem pravu Slovanov v vzhodnih Alpah, sem opredelila kot veliko, če imamo zapis poimenovanja izkazan v Brižinskih spomenikih (tj. v viru, ki je slovanskim gentilnim kneževinam zgodnjega srednjega veka po času najbližji), pa tudi, če poimenovanje ni ohranjeno v Brižinskih spomenikih, a je skupno slovansko in hkrati ohranjeno v mlajših virih v slovenskem jeziku.

Verjetnost, da se je poimenovana realija ukoreninila (in torej ni bila nekaj sporadičnega, naključnega), je utrjeval kriterij izkazane številčnosti in razvejanosti besedne družine.

Na še težje vprašanje, kakšno konkretno realijo bi lahko določeno ohranjeno staro poimenovanje označevalo, pa je poleg podatkov iz redkih zgodovinskih listin iz tega obdobja in o poznanih tipičnih pravnih institutih arhaičnega prava, pomagala odgovarjati okoliščina diahrona poimenovalno-pomenske stabilnosti izraza (tj. izraza, ki se je pomensko relativno nespremenjen ohranil v kontinuiranem slovan-skem in slovenskem jezikovnem razvoju) – na kratko, njegova diahrona pomenska stabilnost.

Šele na tej osnovi je možno previdno regresivno sklepanje o vsebini poimeno-vane realije iz mlajše v starejšo dobo, pa še pri tem je potrebna previdnost glede neljubih anahronističnih projekcij. Če bi se na primer izkazalo, da je diahrono pomensko stabilen izraz *morilec*, v pomenu ‘tisti, ki odvzame človeško življenje’, nam to samo po sebi ne bi povedalo še nič določnejšega o tem, kako so v arhaičnem pravu Slovanov v vzhodnih Alpah obravnavali (konceptualizirali) odvzem člo-veškega življenja, zlasti ne, katere vrste uboj je veljal za zavržnega.¹ Projekcija o zavržnosti naklepne uboja bi bila hudo napačna. V arhaičnem pravu za najtežjo oziroma zavržno obliko uboja namreč ni bila odločilna presoja o obstoju ali neobstoju naklepa, pač pa dejstvo storitve takšnega dejanja v tajnosti.

1.4 Kot primer organiziranja jezikovnega gradiva, pa tudi kot primer ocene verjetnosti in oblikovanja vsebinskih ugotovitev o poimenovani realiji, predstav-ljam najprej najstarejše zabeležbe članov tiste besedne družine v virih v slovenskem jeziku, ki ima v svoji osnovi pslovan. **sǫdъ* (Škrubej 2002: 135–144).

1.4.1 Jezikovno gradivo

1.4.1.1 Slovensko gradivo

Brižinski spomeniki

BS III, 57: *igdase prides zōdīt siuuim i mrtuim*; BS I, 9: *paki se uztati na zōdni den*; BS I, 31–32: *i da bim uzlissal na zōdni den Tuo milozt vueliu*; BS III, 54: *i da bim nezramen i neztiden na zudinem dine [...] ztoial*

Celovski ali Rateški rokopis (1362–1390): *priti fodyti fywe ynomortwe*

Starogorski rokopis (1492–1498): *foditij zhes fchywe ynuy zhes mortwe*

¹ Pri zgodnjerednjeveških ljudstvih, kjer javna oblast ni konsistentno monopolizirala fizičnega prisiljevanja (za nekatera primerljiva ljudstva se je v antropologiji uveljavil izraz *honour based societies*), človeško življenje ni veljalo za nedotakljivo na način, kot je to v veljavi zlasti v današnji Evropi, kjer je prepovedano poseči po človeškem življenju celo državi (prepoved smrtne kazni). Veljalo je, da je v določenih primerih odvzem človeškega življenja celo dolžnost in stvar časti, storilec pa je bil v takem primeru obvezan, da takoj javno in oblično svoje dejanje naznani.

Dalmatinova Biblija (1584)

- besedilo: *soditi, soden, prisoditi, obsoditi, sodba*
- register: *Rihtar (Crajn/ki), Judez (Slovenski, Besjzhki), Judaz (Hervazki, Dalmatin/ki)*

Megiser (1592)

fodba ‘Gericht, Urthail, iudicium’; *fodez* ‘Richter, Schulthaiß, iudex, praetor’; *fodyti* ‘rechtsprechen, richten, urthailen, jus dicere, iudicare’

Megiser (1603)

fodba ‘prauda, fposnanie’ in ‘fententia, eine Meinung, Urtheil, Außspruch’; *fodec* ‘suppan’ in ‘praetor, Schultheiß, ein Sattvogt, ein Veldherr’

Alasia da Sommaripa (1607)

fodnic k *giudice*, *sodit* k *giudicare*, *fodba, prauda* k *giudicio*, *ofuda* k *fentenza*

Kastelec-Vorenčev slovar (1680–1710): za *nomen agentis* *sodnik*, glagoli *soditi, razsoditi, obsoditi*, za *nomen loci* *sodnija*, za *nomen acti* *sodba*, za *nomen actionis* *sojenje* in *obsojenje*, pridevnika *soden* in *sodben* ter deležnik *obsojen*

Pohlin (1781): za *nomen agentis* *sodnik*, za *nomen acti* *sodba*, pridevnik *sodliv*, *nomen loci* *sodnishe* ‘das Rathaus, Curia’ in *sodniza* ‘Richterstuhl, Tribunal’

Gutsmann (1789)

- **sod** za *Urtheil, Urthel*, **sodba** za *Gericht, Urtheil, Urthel*, **soden** za *gerichtlich, richterlich*, **soditi** za *Beuteln, Reutern, Richtern, Urtheiln*, **sodnia** in **sodstvu** za *Richteramt, sodnica* za *Richterstuhl*, **sodniše** za *Richthaus*, **sodec** za *Schulthieß, Schulze*, **sodnik** za *Richter* in *Schulthieß, Schulze*, **sodnica** za *Richterin*, **sojenje** za *Urtheilen* in *Gericht*, **osoda** za *Strafe*
- besedne zveze, ki so pogosto kalkirane: **sodna šega** za *Gerichtsbrauch*, **sodna seja** za *Sitztag*, **sodni persednik** za *Schöppe, Schöpfe, Besitzer*, **sodni poslač** in **sodni poslanik** za *Gerichtsbote*, **sodna narka** (Be II, 214: nejasno) in **sodni rezločik** za *Spruch des Richters*, **sodni zgovor** za *Rechtsspruch*, **smertna sodba** za *Halsgericht* in *Banngericht*, za slednje tudi **sodba za glavo**

Toponimi (Kelemina): *Sadinja vas* (Žužemberk), *Sodinci* (Velika Nedelja), *Sodna vas* (Šmarje pri Jelšah), *Sodji vrh* (Metlika)

Prekmursko narečje: stara oblika *sóud, -a* ‘sodnija, sodba, sodna razprava’ (Bezljaj III, 283), oblika *sod* ‘Urtheil’;

Tolminsko narečje: ohranjena je arhaična oblika *sodij* ‘sodnik’ in ženska oblika *sodija* ‘sodnikova žena’; v teh oblikah se ohranja stari *nomen agentis* **sōdi* (→ **sōdъjъ* → sloven. *sodbja*; prim. Słownik I, 84)

1.4.1.2 Izbrano gradivo drugih slovanskih jezikov

Steslovan. *soditi* ‘soditi’, za *nomen agentis* *sod(ij)* in *soditelj*, za *nomen loci* *sodišče, sodišče* in *sodilišče*, za ‘sojenje, sodni proces’ *sodž*, za pomen ‘odločitev v sporu’ *sodbba* (LLP: IV, 396–404).

Srb. *sudii* 'judex', *sudiinb* 'judicis', *sudilište* 'tribunal', *sudilbnikb* 'judex', *suditi* 'judicare', *sudište* 'tribunal', *sudija* 'judex', *sudb* 'judicium', *sudbba* 'judicium', *sudbnb* 'judicii', *sudbstvo* 'conventus, terra judicis', *sudbca* 'judex', *sudbcxb* 'judex' (Daničić 1863: III, 195–200).

1.4.1.3 Prezvemi v druge jezike

V lit. *sūdyti* 'soditi', *sūdas* 'sodišče, sodba, pravica'; v let. *sūods* 'kazen, sodba'; v stprus. *sunde* (tož. ed. *sundan, sundin*) 'kazen'; v srvnem. *zander, zuder* 'okrožni sodnik' in v romun. *sudí* 'soditi' (Bezljaj, III 283).

1.4.1.3 Besedotvorna analiza in rekonstrukcija

Pslovan. **soditi* 'soditi' je izpeljano iz **sod̥* 'sodba, mnenje' (< ide. **som-dhH-ó*) (Bezljaj: III, 283).

Prid. *soden* je iz **sod̥* oblikovan s sufiksom *-bn̥*, *sodba* s sufiksom *-bba-*, za *nomen agentis* se je s sufiksom *-bc̥* oblikovalo poimenovanje *sodec*, s sufiksom *-ja* *sodja*, *sodnik* pa s sufiksom *-ik̥*. Za *nomen loci* je s sufiksom *-ija* nastal izraz *sodnija*, s sufiksom *-išče* *sodniše*, ne najdemo pa poimenovanja ***sodišče*. Od sufiksov, ki tvorijo samostalnike za poimenovanje abstraktnih pojmov, imamo zabeležen sufiks *-nje* v glagolniku *sojenje* in sufiks *-stvo* v *sodstvu*.

1.4.1.4 Ide. rekonstrukcija

Ide. **som-dhH-ó*- 'kar je sestavljeno' < ide. gl **som-dheH-* 'skupaj postaviti, združiti' (iz < **som-* 'skupaj' in **dheH-* 'deti, položiti'), od tu

razvoj v drugih ide. jezikih, npr. v:

stind. *sañ-dhá-* 'zveza', tudi *sañ-dhí-* 'zveza, dogovor', *sañ-dhā-* 'zveza, dogovor, obljuba' k *sañ-dhā-* 'sestaviti, združiti', npr. *sañdhā-* (*manas*) 'urediti, zbrati (misli)';

lit. *sañ das, samdà* 'najem, zakup' h gl. lit. *sudėti* 'sestaviti, združiti, zbrati, primerjati'.

Pslovan. **sod̥dēti* 'sestaviti, združiti', sloven. *zdeti se* (Bezljaj: III, 283).

1.4.2 Ugotovitve

1.4.2.1 Poimenovalno-pomenska raven sklepanja

Ugotovimo lahko, da je bila besedna družina pslovan. **sod̥* razvejena že v skupnem slovanskem obdobju. Izstopa dejstvo, da so si nekatera od poimenovanj iz slovanskih jezikov sposodili v številne druge jezike, kar dodatno pričra ne le o golem obstoju, pač pa tudi o ukoreninjenosti poimenovanih realij v skupnostih govorcev.

V Brižinskih spomenikih nastopata stari skupno slovanski poimenovanji *soditi* in *sodni* (dan), člani te besedne družine pa so redoma izpričani tudi v mlajših zapisih v slovenskem jeziku, so številčni in pomensko izredno stabilni. Zaradi tega bi pri nekaterih izmed njih lahko postavili hipotezo o fenomenu *naravne terminologizacije* (Škrubej 2002: 58–60), posledično pa tudi hipotezo o obstoju velike verjetnosti, da so Slovani v vzhodnih Alpah poznali še druge skupno slovanske izraze te

besedne družine (npr. *sod* 'sodna odločitev', *sodba* in *sodja*), ki v Brižinskih spomenikih sicer niso ohranjeni, v mlajših zapisih pa so pogosti in pomensko stabilni.

1.4.2.2 Sklepanje o poimenovani realiji

Drugače kot v večini primerov, ko sobesedila starih poimenovanj nimamo na voljo, ali pa je to zelo skromno (npr. v slovarju), imamo v predstavljenem primeru ohranjeno sobesedilo prav posebne vrste. Brižinski spomeniki nam namreč ne ohranjajo le starih poimenovanj in s tem možnosti za sklepanje o posameznih realijah, pač pa nam omogočajo delno rekonstruirati tudi precej kompleksnejšo, lahko bi rekli sestavljeno, realijo. To je predkrščansko obredno-institucionalno okolje – arhaični sodni postopek. V Brižinskih spomenikih je sicer ohranjen opis bibličnega koncepta poslednje sodbe (BS II, 66–95), toda ker so ključne vloge in dejanja v tem postopku sojenja izražena v starih domačih izrazih (in ne prevzetih, kot so mnogi drugi izrazi za krščanske pojme in realije, npr. *križ*, *cerkev*), lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da so obliko triadnega sodnega postopka² poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah že pred obdobjem pokristjanjevanja.

Pri tem sledim tezi, ki jo je postavila že Irene Wiehl (1981: 59) in ki tipološko sovпада tudi z drugimi primeri pokristjanjevanja, namreč, da so avtorji Brižinskih spomenikov v želji, da bi bila besedila razumljiva naslovnikom, za poimenovanje krščanskih pojmov uporabili tiste izraze iz domačega jezika, ki so v domačem okolju označevali po predmetni vsebini najbližje denotate. V nasprotnem primeru bi morala biti poimenovanja v opisu prevzeta, če ne vsa, pa velika večina. Seveda pa je med starimi slovanskimi poimenovanji kar nekaj takšnih, kjer je bila za poimenovanje novih pojmov potrebna pomenska razširitev oziroma naplastitev, kot npr. pri poimenovanjih *vera*, *zakon(ik)*, zelo verjetno tudi *greh* (Škrubej 2003: 409).

2 Nov pogled na zbrano gradivo in nov raziskovalni problem: kako so se lahko nekateri stari pravni izrazi ohranili pomensko stabilni do danes? Preverjanje nekaterih napačnih predpostavk.

2.1 Pri raziskovanju opisane problematike, tj. raziskovanja realij na podlagi njihovih starih poimenovanj, se mi je čez čas, ob ponovnem pogledu na zbrano gradivo, postavilo novo, drugačno vprašanje in raziskovalni problem: kako in zakaj so se lahko nekateri pravni izrazi ohranili kot pomensko stabilni celo do danes, ob dejstvu, da so tiste redke pravne listine iz časa pred 18. stoletjem *zapisane* večinoma v nemškem jeziku. Presenečenje je na prvi pogled še večje, saj je očitno, da teh starih domačih pravnih izrazov niso potrebovali le v arhaičnem pravu, pač pa so še

² Triadni arhaični sodni postopek je postopek, v katerem je predvideno, da v spor poseže tretja stran. To pomeni, da spor ni avtomatično prepuščen v razrešitev le sptima stranema bodisi z maščevanjem bodisi s plačilom spravnine (Aubert 1963: 26–42).

vedno nepogrešljivi tudi v današnjem modernemu pravu. Kako si lahko razložimo na prvi pogled nasprotujoče si ugotovitve?

Primeri takih starih domačih izrazov so: postopkovni izrazi *pozvati*, *izvoliti*, *prisegati*, *pričati*, (postaviti) *rok*, *soditi* (*sodnik*, *o(b)sodba*), stari izrazi za kazniva dejanja, kot sta *tatvina* in *obrekovanje*, s področja – rečeno z rezervo – civilnega prava *lastnina*, *dolg*, *zastava*, *porok*, za vodjo oziroma vidnega člana skupnosti *župan* in *oblast(nik)* (tudi splošni naziv *gospod*), za upravno območje ‘gospodstvo’, *dežela*, in ne nenazadnje tudi antonima *prav(o)* : (*kriv(o)*). Ali res lahko rečemo, da so bili ti izrazi *le* del splošnopogovornega ‘ljudskega’ jezika, ali pa je morda vendarle obstajal kakšen okvir, okolje, kjer so se ti izrazi lahko pomensko ustalili, celo terminologizirali?

Rečeno še malo drugače: kako to, da v 19. stoletju, ko se je načrtno začela oblikovati slovenska uradna pravna terminologija, ni bilo treba kar vsega (zlasti pa ne teh jedrnih pravnih izrazov) prevesti iz nemščine, latinščine ali prevzeti bodisi iz živih slovanskih jezikov ali celo starocerkvenoslovanščine? Mislim, da bi si to vprašanje morali zastaviti najprej vsi tisti, ki kot kronski argument, da so predniki Slovencev tako ali tako večino časa v preteklosti živeli po tujem, ‘germanskem’, pravu in da ‘svojega’ prava sploh niso poznali, ponujajo zgoraj omenjeno dejstvo, da so bile pravnorelevantne listine, ki so jih dali zapisati pred 18. stoletjem, redoma v tujem jeziku, največkrat v nemščini.

2.2 Zaradi takšnega, žal globoko zakoreninjenega prepričanja, je nujno preveriti nekaj najbolj pogostih napačnih predpostavk, ki usmerjajo odgovore na vprašanje, kje ‘iskati’ pravo in kaj v obdobjih pred 18. stoletjem pravzaprav razumeti kot pravo.

2.2.1 *Obstoj prava ni vezan ne na obstoj države in ne na dejstvo zapisa.*

Prepričanje, da je treba pravo iskati (zgolj oziroma primarno) v *pisanih* zakonih, je posledica situacije, ki na evropskem kontinentu prevladuje le približno zadnjih dvesto let. Šele od konca 18. stoletja, tj. od časa velikih kodifikacij absolutnih vladarjev, kot primarni vir prava velja izčrpno kodificirano pravo, ki je sistematizirano in hierarhično razvrščeno v obliki splošnih in abstraktnih pravnih pravil. Toda tega nikakor ne smemo prestavljati v obdobja pred 18. stoletjem, resnici na ljubo pa tudi ne posploševati na razmere v drugih delih sveta danes. Primarni vir prava v preteklosti je namreč sodna praksa sodišč vrste različno avtonomnih skupnosti (ki je tudi danes v velikem delu sveta pisanim zakonom vsaj enakovredni vir) in njihovo lokalno pravo. To je tudi primarni vir živega prava,³ tako pri nas kot tudi povsod drugod po Evropi pred 18. stoletjem. V srednjem veku je zaradi procesov patrimonializacije in pravnega partikularizma, pa tudi nepismenosti velike večine prebi-

³ O pojmu živega (družbenega) prava, kot ga je razvil avstrijski profesor rimskega prava in utemeljitelj sociologije prava Eugen Ehrlich, glej Iglčar 2004: 68–96. V slovenski pravni zgodovini pa je podoben koncept, in sicer koncept *pravotvornosti*, utemeljil Sergij Vilfan, zlasti v svojem delu *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (1996).

valstva (Vilfan 1996: 27–28), lokalna norma praviloma veljala pred splošno (v kolikor je ta sploh obstajala). Pravo je zato v obdobjih pred 18. stoletjem potrebno iskati (in tudi pojem prava povezovati) z dejavnostjo sojenja in ne državnega normiranja. Stara pravna maksima pravi: *ubi societas, ibi ius*.

2.2.2 *Upoštevati je treba dejstvo, da je pred 18. stoletjem prevladovala ustna pravna komunikacija.*⁴

Naslednje zelo pomembno, a redoma prezrto dejstvo, je, da so bili sodniki vse do konca 18. stoletja pretežno laiki, tj. pravniško neizobraženi, ki pogosto niso znali niti brati ne pisati. Tisti, ki so bili prvi ‘učeni’, kar je največkrat pomenilo, da so obvladali vsaj branje in pisanje, so bili ponavadi njihovi pisarji. Pri nas tako cesar šele konec 18. stoletja izda dvorni dekret in patent o nastavitvah t. i. *izprašanih sodnikov*.⁵ Takšna je bila seveda realnost večine Evrope večino časa. Tako je seveda bilo edino možno, da je bila prevladujoča pravna komunikacija ustna, glavni forum in neke vrste komunikacijski kanal pa so bila zborovanja skupnosti.

Kot že rečeno, tudi splošnih pisanih pravnih norm v današnjem pomenu večinoma ni bilo, kjer pa so bile, so se v praksi uporabljale zelo sporadično, zlasti pa se niso mogle uporabljati po metodi ‘subsumiranja’ (sodniki so laiki!). Seveda pa so vseeno obstajali mehanizmi, kako se je znanje in pravno védenje, načelno in tisto o konkretnih rešitvah, prenašalo iz generacije v generacijo *ustno*: z zapovedanim prisostvovanjem zborovanjem, s poklicno priučenostjo, s pripovedovanjem vzgojnih zgodb in pesnitev, z oblikovanjem pregovorov, še zlasti pa z institucionaliziranimi vlogami izvedencev v lokalnem pravu, kot so bili na primer *pristavi* (pri Hrvatih, Čehih, Rusih), *scabini* pri Frankih, *lögsögumaðr* pri Islandcih itd. (Škrubej 2002: 55–56.)

2.2.3 *Iz ohranjenih primerov pisne pravne komunikacije, tj. pravnih listin, nikakor ne moremo avtomatično sklepati ne na naravo še manj pa na jezik odločujoče ustne komunikacije.*

Dejstvu, da so tisti redki ohranjeni zapisniki pravnih in redke pravne norme izpred 18. stoletja *zapisani* v nemškem jeziku, ne more nihče oporekati, vendar pa to nikakor ne pomeni, da so njihovi naslovniki živeli ali odločali po nekakšnem ‘germanskem’ pravu! Ustna pravna komunikacija je bila zlasti na Kranjskem pretežno slovenska,⁶ protokoliranje, ki je sledilo, pa se je izpeljalo v nemškem jeziku. Podobno je bilo v nemških deželah vse do 13. stoletja, in še dalje, ko je bila

⁴ O pomenu raziskovanja prava kot procesa medčloveškega komuniciranja glej npr. četrto poglavje v knjigi *Jezik prava* (Visković 1989). Pri preučevanju prava zgodnjerednjeveških skupnosti je tak pristop uporabil Maurizio Lupoi v delu *The Origins of the European Legal Order*, kjer govori o sodnih zborih kot o glavnih kanalih pravne komunikacije v srednjem veku (Lupoi 2000: 173–231).

⁵ Šele z dvornim dekretom z dne 9. dec. 1785 je bilo zapovedano, da morajo imeti pri mestnem sodišču zaposlenega *sindika*, tj. prava veččega uradnika, ki je moral uspešno opraviti izpite pred apelacijskim sodiščem in imeti kvalifikacijski dekret. Leto kasneje pa je bil izdan patent, ki je določal, da morajo imeti pravniške kvalifikacije tudi sodniki krajevnih sodišč (t.i. *izprašani sodniki*) (Žontar 1960: 200–214).

⁶ Primerjaj Štih, Simoniti 1996: 151, Golec 2002: 27.

praksa takšna, da je sojenju in uradovanju v ljudskem(!) nemškem jeziku, sledilo protokoliranje v latinskem jeziku – tj. v jeziku šol in pisarjev (Hattenhauer 1991: 57), kar pa seveda ni pomenilo, da so naslovniki živeli po nekakšnem vulgariziranem ‘rinskem’ pravu. Cezuro v tem razvoju predstavlja pri nas doba absolutizma, zlasti z vpeljavo centralnih in instančnih upravnih in sodnih uradov, ki so lahko *zapisano* pravo s pomočjo šolanih pravnikov začeli sistematično prelivati v pravno življenje.

Še bolj zgovoren primer poznamo iz Anglije, kjer od normanske zasedbe v 11. stoletju francoski jezik tako popolnoma prežame angleško pisno in celo ustno komunikacijo, da se jezika pred angleškimi sodišči oprime ime *law french*. In spet: to nikakor ne pomeni, da so ljudje v 11. stoletju ali kdaj kasneje nenadoma začeli živeti po francoskem pravu.

3 Pomen sodnih zborov laikov po avtonomijah in povezava s teorijo govornih dejanj

3.1 Dejstvo, da so se tako stari domači izrazi kot tudi z njimi poimenovani stari instituti lahko ohranili tako dolgo, je posledica stoletnega pravnega življenja *brez* učenih pravnikov in seveda tudi učenih sodnikov vse od zgodnjega srednjega veka naprej in primarnosti *ustne* pravne komunikacije na sodnih zborih v okviru srednjeveških avtonomnih skupnosti, zlasti mestnih in vaških.⁷ Raziskovalcu se zato ponuja povezava s spoznanji teorije govornih dejanj. Nekatere koristne povezave bom predstavila in v premislek predlagala v nadaljevanju.

3.2 Najprej predlagam drugačno organiziranje jezikovnega gradiva. Kar sledi, je shematični predlog⁸ možnih poimenovanj za paradigmatična dejanja in vloge v arhaičnem sodnem postopku (kot institucionalno-obrednem okviru in performativnem okolju),⁹ na podlagi njihovih najstarejših, tj. prvih, zabeležb.¹⁰

⁷ Do danes še vedno najboljši pregled srednjeveških avtonomnih skupnosti in njihovih sodnih zborov v Vilfanovi *Pravni zgodovini Slovencev* (1961).

⁸ Opozorila: shema je ahistorična in osnovno sobesedilo poslednje sodbe (BS II, 66–95) razstavlja. Iz mlajših virov je vključenih nekaj poimenovanj, ki so skupno slovanska, hkrati pa v teh virih izpričana kot diahrono izredno pomensko stabilna, kar je dovolj za utemeljitev velike verjetnosti, da so se za označevanje primerljivega denotata uporabljala že v arhaičnem sodnem postopku (iz časa pred pokristjanjenjem naprej).

⁹ Razlaga sheme: ena od glavnih funkcij (iz)rednega zborovanja skupnosti, *veče*, je bilo sojenje o sporih (Lupoi: 2000: 196–199), zato je to vedno hkrati tudi sodni zbor (*prja*, *pravda*, *soud*), kjer nastopajo nosilci paradigmatskih vlog, ki opravljajo potrebna pravna (govorna) dejanja in tako odločajo o zadevi (npr. ali je nekdo *tat*).

¹⁰ Legenda:

- **IZRAZI V BS, IZ ODLOMKA O POSLEDNJI SODBI,**
- *izrazi iz drugih delov BS,*
- **IZRAZI IZ ROKOPISNEGA OBDOBJA SLOVENSKEGA JEZIKA,**
- *izrazi iz protestantskega obdobja ali pa iz narečij.*

– * – rekonstrukcija; ‘suvati’ – pomen besede; *prja* – formalna plat besede, poimenovanje;

BS – Brižinski spomeniki, ČR – Černjejski rokopis, SR – Stiški rokopis, ZL – Zapovedni list, GB – Gorske bukve, DB – Dalmatinova Biblija, Megiser – Megiserjev(i) slovar(ji).

‘zborovanje skupnosti’:

VEČA

‘zborovanje’ (v tem pomenu prvič iz 15. st.) < pslovan. **vēt’* ‘kar je govorjeno’

– **(božji) sel** ^{BS I, 5; BS III, 15}

– **POZVANI IN *POKLICANI** ^{BS II, 67–68}

– **(božji) izvoljenik** ^{BS II, 65–66}, *i/uolit* ^{Alasia}

– **(božji) zakonik** ^{BS II, 17–18} ‘tisti, ki ve, kaj je ZAKON, ^{ČR} pslovan. *‘kar, je odločeno’

– **obiskanje** ^{GB, DB} ‘obisk na domu z namenom poravnave oziroma napovedi pravde’

‘sodni postopek’:

PRJO IMETI ^{BS II, 71–72} (ali *pravdo* ^{ZL, GB} ali *soud* ^{prekmursko})

‘borba, sodni postopek’ < pslovan. **perti* ‘suvati, stiskati’

– **taŭba, razboj, (bratra) oklevetati itd.** ^{BS II, 20–25}

‘pritožnik’:

– **ZOPRNIK** ^{BS II, 73} ‘tisti, ki je nasproti (v pravdi)’

– **oblast (hudiča)** ^{BS III, 71}

‘obdolženec’: – **grešnik** ^{BS III, 69–70} (*greh* ^{BS I, 25 itd.})

– **S SVOJIMI USTI IN S SVOJO BESEDO IZPOVEDATI** ^{BS II, 79}

– **vuede ili ne vuede, vuolu ili ne vuolu** ^{BS I, 14; BS III, 30–31}

– **rota (nepravdna** ^{BS I, 15}, **spitna** ^{BS III, 33} – ‘kriva prisega’)

– **ZAVEČATI** ^{BS II, 95–96}

– **kajati se** ^{BS III, 46–48}

– **PRIČA** ^{SR}

< pslovan. **pritičča* ‘dogodek’ (< **pritičknŭti* ‘zgoditi se’ < **pri* in **tičknŭti* ‘dotakniti se’)

– **PRISEGA** ^{SR}

< pslovan. **prisega* (< **prisēt’* ‘iztegniti roko, dotakniti se’)

‘sodnik’:

– **GOSPOD** ^{BS II, 21} (ali *sodij(a)* ^{npr. tolimsko} ali *sodnic* ^{Alasia})

< pslovan. **gospodŭ* ‘gostitelj, gost, tujec’ < ide. **ghos-pot-* *‘gospod(ar) obeda’

– **prav(dn)(o)** ^{BS I, 6–7; BS II, 104–105} : **kriv(o)** ^{Megiser}

– **soditi** ^{BS III, 57}, **sodba** ^{DB}, **ofuda** ^{Alasia, Gutsman}

– **pokazen** ^{BS I, 26}

3.3 Če sprejmemo utemeljitev rekonstrukcije predkrščanskega arhaičnega triadnega postopka na temelju opisa poslednje sodbe v Brižinskih spomenikih (iz razdelkov 1.4.2.2 in 3.2), potem obravnavani stari domači pravni izrazi ne obvisijo kar v nekakšnem diahronem akontekstualnem vakuumu, ravno nasprotno – vpeti so v izrazito pravni kontekst, tj. v postopek s paradigmatškimi dejanji in vlogami. Pri razumevanju njihovega pomena, pa tudi vzrokov njihovega ohranjanja, sta po mojem mnenju koristna naslednja sklopa spoznanj teorije govornih dejanj.

3.3.1 Osnovno koristno spoznanje teorije govornih dejanj¹¹ je, da ima lahko čisto vsaka izjava, vsako govorno dejanje vplivajnsko vlogo oziroma po Austinu ilokucijsko silo (Austin 1990: 116–125, Kunst Gnamuš 1983: 8, 76). Naravo takšne

vplivanjske vloge nam lepo približa Pierre Bourdieu z ugotovitvijo, da je »Beseda [...] program percepcije [...]« (Bourdieu 1991: 106). Torej potencialne vplivanjske vloge nimajo le klasične eksplicitne performativne izjave (npr. *opravičujem se, odpovedujem se, obljubljam*), pač pa tudi različne vrste t. i. *zatrjevalnih izrekov*.

3.3.2 Seveda imajo lahko izjave ustrezno vplivanjsko vlogo le, če so izpolnjeni določeni pogoji. Klasični pogoji 'posrečenosti' so prosto po Austinu naslednji (Austin 1990: 23–33) obstoj vnaprej znanega in priznanega, običajnega (konvencionalnega) postopka,¹² sodelovanje oseb z ustrezno avtoriteto in pristojnostjo, izrekanje mora biti izpeljano pravilno in v celoti ter ustrezati resnični volji. Koristno je, če o naštetih pogojih posrečenosti razmišljamo kot o ustreznih okoliščinah (oziroma kot o jezikovnem in nejezikovnem okolju), ki predstavljajo dejaven *pomenotvorni* okvir (Kunst Gnamuš 1983: 46).

Pri preučevanju ustne (jezikovne) komunikacije v pravu, recimo v okviru sodnega postopka, pa je pomembno tudi hkratno upoštevanje vplivanjske vloge *nejezikovnega* okolja. Povedno je, da zadnje čase v pravni zgodovini za pravo pri arhaičnih skupnostih (ena njihovih bistvenih značilnosti je, da ne poznajo pisave ali pa je ta razširjena le med maloštevilno elito) srečujemo poimenovanje *performativno pravo* (*performative law*).¹³

Z izrazom performativno pravo želijo avtorji predvsem izraziti, da pri komunikaciji pravnorelevantnih pomenov v arhaičnih skupnostih ne igra edine vloge (govorjeni) jezik, pač pa da je pri tem nepogrešljivo tudi nejezikovno okolje: geste, glasba, dotik itd. Pri posredovanju pomena posameznih dejanj in postopkov kot celote so vsi ti elementi neločljivo povezani. Na primer, za posrečeno izvršitev, pričakovano vplivanjsko vlogo dejanja prisege ni bilo dovolj le pravilno izrekanje – kot se priseganje ponavadi danes razume in celo ahistorično predstavlja kot paradigmatični primer *govornega* dejanja –, pač pa je bila s tem neločljivo povezana dolžnost prisegajočega, da se obenem dotakne svetega predmeta ali pa svojega vitalnega telesnega organa.¹⁴

3.3.3 Kot prvo izmed dveh sklepnih ugotovitev predlagam, da kot primer takšnega *pomenotvornega* okolja in institucionalno-obrednega okvira prepoznamo postopke sojenja oziroma dejavnost sodnih zborov avtonomij vse do 18. stoletja.

¹¹ Historiat raziskovanja performativnosti in različnih vidikov teorije govornih dejanj je zelo obsežen, tako v svetu kot približno zadnjih petnajst let tudi pri nas, zlasti na področju jezikoslovja in filozofije jezika (dela Igorja Ž. Žagarja, Olge Kunst Gnamuš itd.). Tudi za Brižinske spomenike obstajata vsaj dve takšni analizi (Aleksandre Derganc in Ade Vidovič Muha; Kos 1996: 185–192, 229–238). Žal pa moram ugotoviti, da pri nas na področju pravne teorije (pri čemer raziskovanje jezika prava ni nobena izjema), ni bilo skoraj nobenega odmeva. Zanimivo pa je, da se je pojem govornega dejanja kot posebne oblike pravnega dejanja uveljavil v pravni zgodovini (najprej v delih anglo-ameriških avtorjev), zlasti pri preučevanju arhaičnih prav.

¹² Verjetno zadostuje obstoj vsaj tipičnega govornega položaja.

¹³ Primerjaj Hibbitts 1992: 873–960.

¹⁴ O besedni družini prisegati in o naravi poimenovanih realij glej npr. Škrubej 2002: 1968–1972.

Bistvena pravna komunikacija v pravnem življenju je bila do 18. stoletja ustna, potekati pa je morala v domačem jeziku, saj je bilo razumevanje dogajanja ključno za to, da so lahko naslovniki dojeli (do neke mere pa tudi soustvarjali) njegov pomenotvorni kontekst, tj. pomenotvorne okoliščine, v prvi vrsti seveda jezik.¹⁵ Sodni postopki avtonomnih skupnosti so bili predvidljivi in konvencionalni, običajni: zborovanja so potekala na določenem kraju, na vnaprej določen datum, z določenimi udeleženci, z določenimi vlogami in z vsem razumljivimi postopkovnimi dejanji, od katerih je bila večina *govorne* narave: npr. dolžnost izpovedati »kaj se je zgodilo kaznivega« v okviru sojenja deželskih sodišč.¹⁶

Sodni postopki avtonomnih skupnosti so bili torej tisti *stabilni* institucionalni-obredni okvir, tisto stabilno domače performativno okolje, v katerih se je lahko jedrno pravno izrazje (primeri katerega so predstavljeni zgoraj) v dolgih stoletjih celo *naravno terminologiziralo*, tj. nenačrtno, neoblastno, in se ohranilo vse do 19. stoletja. Če je prišlo skozi sito uradnih terminologov, pa tudi do danes.

3.4 Poleg opredelitve pogojev, ki so potrebni za vplivajnsko vlogo izjavljanja, pa nam teoretiki govornih dejanj pomagajo tudi z razmišljanjem *o več vrstah* govornih dejanj.¹⁷ Med njimi so gotovo najbolj znane (eksplicitne) performativne izjave.

3.4.1 V načelu lahko rečem, da sta za pravno komunikacijo zlasti v okviru sojenja tipološko bistveni, grobo rečeno, dve vrsti govornih dejanj, in sicer *klasične (eksplicitne) performativne izjave*, ki *procesno* vplivajo na spremembe v statusu oseb(e),¹⁸ na primer: *odpovedujem se pravici, razglašam sodbo* itd. in pa *avtoritativna poimenovanja (stvarnosti)*, ki bi jih lahko imeli za vrsto zatrjevalnih izrekov (konstitutivov)¹⁹ Slednjim pravimo v pravu *pravne kvalifikacije* (npr. »Storjeno dejanje je velika tatvina.«), s katerimi 'zapovedujemo' percepcijo stvarnosti in za katero lahko celo rečemo, da je v bistvu glavni predmet spora. Na vsako sojenje lahko namreč gledamo kot na neke vrste pogajanje, preverjanje začetne pravne kvalifikacije, tj. začetnega poimenovanja, zatrjevanja o pretekli stvarnosti, ki jo vsebuje obtožba.

Kljub ravnokar opravljeni grobi razdelitvi, pri čemer izgleda, kakor da pristajam na začetno Austinovo delitev izrekov na klasične performative in konstitutive (zatrjevalne izreke), pa moram reči, da se globoko strinjam z ugotovitvijo Émila Benvenista (1988: 295), da je *kriterij performativnosti* (tj. kriterij tega, kdaj z golim

¹⁵ O vlogi laikov kot naslovnikov in soustvarjalcev pravnih sporočil glej Visković 1989 in Škrubej 2001: 1141–1151.

¹⁶ O deželskih sodiščih npr. Vilfan 1961: 211–214.

¹⁷ Glej npr. pregled različnih poskusov razvrstitve govornih dejanj pri Kunst Gnamuš 1983: 56–65.

¹⁸ Verjetno si ni težko predstavljati sprememb v statusu naslovnikov, ki jih osebe z ustrežno avtoriteto (in/ali pristojnostjo) nujno povzročijo s pravilnim izrekanjem v ustreznem postopku. Na primer spremembe v statusu (tudi v pravicah in dolžnostih) pred prisego in po njej (»Prisegam.«), pred začetkom in po začetku obravnave (»Začenjam z obravnavo.«), pred opravičilom in po njem (»Opravičujem se.«), pred in po odpovedi določeni pravici (»Odpovedujem se pravici do preživljanja sebe kot zakonca«), pred razglasitvijo sodbe in po njej (»Razglašam sodbo v imenu ljudstva.«) itd.

¹⁹ Primerjaj Kunst Gnamuš 1993/94: 192–193.

izrekanjem opravimo dejanje) v obstoju ustreznih okoliščin in ne v izbiri samih glagolov (npr. ne v nujni izbiri glagolov rekanja). V okviru institucionalno-obrednega okolja ima primerljivo ilokucijsko silo prav vsako govorno dejanje, tudi kompleksno, kot je na primer pričanje priče (pod grožnjo s sankcijo krivega pričanja) ali podajanje izpovedbe obdolženca.

3.4.2 Če pogledamo shematični predlog poimenovanj glavnih dejanj in vlog v arhaičnem postopku, ki seveda še zdaleč ni zaokrožen z vsemi razpoložljivimi in potencialno starimi domačimi pravnimi izrazi, lahko opazimo, da je med poimenovanji nekaj takšnih, ki so pravni termini tudi danes, nekaj pa je takšnih, ki bi jih komajda prepoznali (npr. *zoprnik* v pomenu ‘nasprotna stranka v pravdi’).²⁰ Vprašanje je, ali lahko vsaj deloma pojasnimo, zakaj je temu tako.

Mislim, da je mogoče postaviti hipotezo – to pa je hkrati tudi moja druga sklepna ugotovitev –, da so se tako dolgo kot pomensko relativno stabilni (lažje) ohranili izrazi, ki so bili potrebni za oblikovanje tistih performativnih in zatrjevalnih izrekov, ki so *kot pravna in hkrati govorna dejanja* nujni za *ustno* pravno komunikacijo in ki so še danes nepogrešljivi pri ustni sodni obravnavi, pa tudi pri ustnem sklepanju pogodb, itd. Na primer, okvir vsakega ustnega postopka, arhaičnega ali modernega, predstavljata vedno njegov začetek in konec: udeležence je potrebno *pozvati* (pred sodišče) in jih na koncu (*ob*)*soditi* ali oprostiti. Eden od starih načinov dokazovanja zatrjevanega, brez katerega tudi današnji sodni postopki ne morejo, je *pričanje*.²¹ Stranke v postopku tudi danes *izpovedujejo*. *Priseganje* pa, ki je bilo v arhaičnem pravnem postopku eden najvažnejših načinov dokazovanja, se danes ohranja le še v svoji promisorični funkciji.

4 Sklep

Če sem glede svoje prve sklepne ugotovitve, tj. da so sodni zbori avtonomnih srednjeveških in novoveških skupnosti tisto stabilno pomenotvorno okolje, v okviru katerega so se ob daleč prevladujoči ustni pravni komunikaciji nekateri pravno-relevantni izrazi lahko naravno terminologizirali, gotova, pa sem pri oblikovanju svoje druge sklepne ugotovitve bolj zadržana. Za zadovoljiv odgovor na vprašanje, zakaj so se po tej poti terminologizirali *določeni* konkretni izrazi, drugi pa spet ne, bo potrebno nadaljnje raziskovanje, morda zamišljeno precej na novo, v vsakem primeru pa bo moralo biti interdisciplinarno.

²⁰ Še za Pleteršnikov slovar so lahko pri nabiranju narečnega izrazja v okolici Litije in Kamnika zapisali poimenovanje *zoprnik* v pomenu ‘der Gegner im Prozesse’. V uradno slovensko pravno terminologijo – v nasprotju s hrvaško –, pa izraz ni bil sprejet (Škrubej 2002: 130–135).

²¹ O besedni družini *pričati* in poimenovanih realijah glej Škrubej 2002: 173–176.

Viri in literatura

- ALASIA DA SOMMARIPA, Gregorio, (1607) 1979: *Vocabolario Italiano e Schiauo*. Devin, Nabrežina, Trst, Ljubljana: Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska, MK.
- AUBERT, Vilhelm, 1963: Competition and dissensus: two types of conflict and of conflict resolution. *Journal of Conflict Resolution* 7. 26–42.
- AUSTIN, John, 1990: *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: Škuc, Filozofska fakulteta.
- BAJEC, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik.
- Biblia, tv ie, vse svetv pismv, Stariga inu Noviga Testamenta* (prevedel Jurij Dalmatin), 1584. Wittenberg.
- Brižinski spomeniki*, 1993. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: SAZU.
- BENVENISTE, Émile, 1988: *Problemi splošne lingvistike* 1. Ljubljana: Škuc, Filozofska fakulteta.
- BOURDIEU, Pierre, 1991: *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- BUCK, Carl Darling, 1988: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press.
- DANIČIĆ, Djuro, 1863: *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Beograd.
- DOLENC, Metod, 1940: *Gorske bukve*. Ljubljana: AZU.
- GOLEC, Boris, 2002: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Regionalni vidiki slovenske zgodovine*. Ur. P. Štih, B. Balkovec. Maribor: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 15–30.
- GUTSMANN, Ožbalt, 1789: *Deutsch-Windisches Wörterbuch*. Klagenfurt: Kleinmeyer.
- HATTENHAUER, Hans, 1991: Lingua vernacula – Rechtsprache zwischen Volkssprache und Gelehrtensprache. *Sprache, Recht, Geschichte*. Ur. H. Hattenhauer idr. Heidelberg: C.F. Müller Verlag. 49–68.
- HIBBITTS, Bernard, 1992: Coming to Our Senses. Communication and Legal Expression in Performance Cultures. *41 Emory Law Journal*. 873–960.
- IGLIČAR, Albin, 2004: *Sociologija prava*. Ljubljana: CZ.
- KASTELEC, Matija, VORENC, Gregor, (1670–1710) 1997: *Dictionarium latino-carniolicum*, Ljubljana: ZRC SAZU.
- KATIČIĆ, Radoslav, 1996: Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften. *Slavica Slovaca* 31/1. 3–26.
- KELEMINA, Jakob, 1933: Slovenske pravne starine v filološki luči. *GMDS* 14. 52–94.
- KOS, Janko et al. (ur.), 1996: *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: SAZU.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1983: *Govorno dejanje – družbeno dejanje. Komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1993/94: Performativni glagoli v opisni slovnici slovenskega jezika. *Jezik in slovstvo* 39/5. 189 – 197.
- LUPOI, Maurizio, 2000: *The Origins of the European Legal Order*. Cambridge: Cambridge UP.
- MARGETIĆ, Lujo, 1989: *Vinodolski zakon*. Rijeka, Novi Vinodolski: Skupština občine Rijeka, Pravni fakultet u Zagrebu.
- MAŽURANIĆ, Vladimir, 1908–1922: *Pravnopovijesni rječnik*. Zagreb: JAZU.

- MEGISER, Hieronimus, (1592) 1967: *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MEGISER, Hieronimus, (1603) 1977: *Thesaurus polyglottus*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik.
- MIKHAILOV, Nikolai, 1998: *Frühslowenische Sprachdenkmäler. Die Handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh bis 1550)*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- PERA, Miroslav, 1988: *Poljički statut*. Split: Književni krug.
- POHLIN, Marko, (1781) 1972: *Tu malu besedishe treh jesikov*. München: Rudolf Trofenik.
- POKORNY, Julius, 1994: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Tübingen, Basel: Francke Verlag.
- SADNIK, Linda., AITZETMÜLLER, Rudolf, 1955: *Handwörterbuch zu den Altkirchenslavischen Texten*. Heidelberg: Winter Verlag.
- SCHMIDT WIEGAND, Ruth (ur.), 1981: *Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- SCHMIDT WIEGAND, Ruth, 1991: *Stammesrecht und Volkssprache (Ausgewählte Aufsätze zu den leges barbarorum)*. Weinheim: Acta humaniora.
- Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae paleoslovenicae)*, 1966–1997. Praha: Academia, Nakladatelství československé akademie věd.
- Słownik prastowiański*, 1974–. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.
- SNOJ, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Sveto pismo* (standardni prevod), 1996. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- ŠKRUBEJ, Katja, 2001: Jezik prava kot socialno-vrednostni privilegij. *Dnevi slovenskih pravnikov 2001*. Ljubljana: Gospodarski vestnik. 1141–1151.
- ŠKRUBEJ, Katja, 2002: *Ritus gentis v vzhodnih Alpah. Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, PF.
- ŠKRUBEJ, Katja, 2003: Rekonstrukcija najstarejšega sodnega postopka pri prednikih Slovencev. *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete* 63. Ljubljana: Pravna fakulteta. 399–435.
- ŠTIH, Peter, SIMONITI, Vasko, 1996: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Korotan.
- VASMER, Max, 1976: *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- VILFAN, Sergij, 1961: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- VILFAN, Sergij, 1996: *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VIŠKOVIC, Nikola, 1989: *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed.
- TIHOMIROV, Mikhail Nikolaevich, 1961: *Zakon sudnyj ljudem kratkoi redakcii*. Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR.
- WIEHL, Irene, 1981: Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmälern. *Studia Slavica* (Beiträge zum VIII. Internationalen Slavisten Kongresses in Zagreb 1978). Giessen.
- Zakon grada Kastva od letta 1400*, 2000. Posebno izdanje *Zbornika Kastavštine*, knjiga 2. Kastav: Opština Kastav.
- ŽONTAR, Jože 1960: Razvoj uprave in sodstva na območju Kranja od srede 18. do srede 19. stoletja. *900 let Kranja*. Kranj: Občinski ljudski odbor. 200–214.